

Sezai Engin, Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi
(İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023), 200 sayfa.

Mehmet Angay

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Bursa, Türkiye
<http://orcid.org/0000-0001-6212-5413> | mehmetangay@uludag.edu.tr | <https://ror.org/03tg3eb07>

Öz

Hadis şerhlerini farklı sorularla mercek altına alan yakın tarihli birçok çalışma şerhlerin sanılandan daha orijinal bir faaliyet olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle şerhlerin muhtevası dışına çıkıp şerh-tedris ilişkisi, şerhlerin himayesi, okunurluğu vb. yönlerine yoğunlaşan araştırmalar oldukça başarılı adımlardır. Şerhleri yaygın taslak dışına çıkararak “farklı bir bakış açısıyla inceleme” hedefinde/iddiasında olan yakın tarihli araştırmalardan biri de Sezai Engin’e ait Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi’dir. Bu yazının konusu Engin’in hadis şerhlerinin hikâyesini konu edindiği son eseridir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Şerh, Şârih, Tedris, Telif.

Atıf Bilgisi

Angay, Mehmet. “Sezai Engin, Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023, 200 sayfa”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/1 (Haziran 2023), 213-222. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1306016>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Kitap İncelemesi Book Review
Geliş Tarihi Date of Submission	25 Mayıs 2023 25 May 2023
Kabul Tarihi Date of Acceptance	01 Haziran 2023 01 June 2023
Yayın Tarihi Date of Publication	15 Haziran 2023 15 June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
DOI	https://doi.org/10.51447/uluifd.1306016
Değerlendirme Peer-Review	Bir iç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi), Tek Taraflı Körleme Single anonymized AInternal (Editor board member)
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd

Sezai Engin, Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi,
(İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023), 200 sayfa.

Mehmet Angay

Research Assistant, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of Hadith,
Bursa, Türkiye

<http://orcid.org/0000-0001-6212-5413> | mehmetangay@uludag.edu.tr | <https://ror.org/03tg3eb07>

Abstract

Many recent studies that examine hadith commentaries with different questions reveal that commentaries are a more original activity than one might think. Especially the studies that go beyond the content of the commentaries and focus on the relationship between the commentary and the scholar, the patronage of the commentaries, their readership, etc. are very successful steps. One of the recent studies that aim to “scrutinize the commentaries from a different perspective” by going beyond the common outline is Sezai Engin’s *Tracing the Commentary and the Commentator: The Story of Hadith Commentaries*. The subject of this article is Engin’s latest work on the story of hadith commentaries.

Keywords

Hadith, Commentary, Commentator, Teaching, Writing.

Citation

Angay, Mehmet. “Sezai Engin, Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023, 200 sayfa”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 32/1 (Haziran 2023), 213-222. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1306016>

Hadis edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturan şerh literatürü üzerine artan ilgi ve alanda yapılan araştırmaların geldiği seviye memnuniyet vericidir. Kemiyet ve keyfiyet açısından hayli ilerleme kat eden şerh merkezli çalışmalar hadis şerhlerini muhtelif açılardan okumaya tabi tutmakta, farklı sorularla metinlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bu çalışmaların belli bir kısmı daha ziyade içerik analizine dayanan “müellif-eser” şeklinde bir taslağa sahip olsa da şerhlerin genel seyrini inceleyen ve anlamlı bir sunumunu ortaya koyan nitelikli araştırmalar da gün yüzüne çıkmaktadır. Şerhleri yaygın taslak dışına çıkararak “farklı bir bakış açısıyla mercek altına alma” hedefinde/iddiasında olan yakın tarihteki araştırmalardan biri de Sezai Engin’e ait *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi*’dir.¹ Yazarın daha önce hâşiye ve talîkalar üzerine kaleme aldığı eseri akademik çevrelerde epey ilgi görmüş ve üzerine konuşulmuştur.² Yeni kitabının ilk baskısının erken sürede tükenmesi de ilginin devam ettiğini göstermektedir. Bu yazının konusu Engin’in hadis şerhlerinin hikayesini konu edindiği son eseridir.

Hadis şerhlerine dair akademik çalışmaların çoğunlukla içerik analizine dayandığını ifade eden yazar, kendi odak noktasının *şerhlerin hikâyeleri* olduğunu söyler. Alışlagelen çalışmalardan farklı olarak şerhlere sorduğunu belirttiği sorular ve her biri bir bölüm başlığı olan hususlar ise şunlardır: 1. Şerhlere kaynaklık eden metinler (s. 15-23) 2. Şârih profilleri (yetiştikleri çevre, hoca-talebe ilişkileri vb.) (s. 27-50) 3. Şerhlerin yazılış gerekçeleri (s. 53-65) 4. Şerhlerin isimlerindeki tercihler (s. 69-74) 5. Şerhlerin telif edildiği coğrafyalar ve tarihler (s. 77-103) 6. Şerhlerin nakli (rivâyet-kırâat-implâ) (s. 107-31) 7. Ümerânın şerhlere ilgisi ve ulemanın şerhler hakkındaki kanaatleri (s. 135-45) 8. Şârihler arası etkileşim (atıflar-tartışmalar) (s. 149-61) 9. Şerhler ve tedris faaliyeti arasındaki ilişki (s. 165-171). Mezkûr araştırma sorularıyla literatürün tamamının incelenme imkânı olmadığını belirten yazar, kendisini “eser karizması ve yaygınlığı” fazla olan on dört şerhle³ kayıtlar ve onları mercek altına alır. Bu sorulara büyük ölçüde kronolojik olarak cevap arar. Söz gelimi *Şerhlerin isimlerindeki tercihler* bölümü Hattâbî’nin (öl. 388/998) *Me’âlimü’s-Sünen*’inden başlar Yusufefendîzâde’nin (öl. 1167/1754) *Necâhü’l-kârî*’si ile son bulur. Söz konusu dokuz başlığın her biri muhtevayı yansıtabilecek türden olduğundan kitabın genel tasviri yapılamayacak, belli bölümler üzerine yoğunlaşılacaktır. Yazar her bölümün girişinde işlenecek muhtevaya uygun bir sunumla başlar. Ancak bazen bu sunumlar gereğinden fazla uzatılır ve bölüm içerisinde sunumda anlatılan duruma uygun örnek bulmak da zorlaşır. Söz gelimi “Müderis Kaynak: Medrese Geleneğinde Şârih ve Şerh” bölümünün (s. 167-77) girişinde medreselerin kısa tarihinden, bu kurumların ders müfredatlarından, ders kaynakları ile hâşiye yazıcılığı arasındaki ilişkiden, Osmanlı medreselerinde okutulan temel eserlerden kısaca bahsedilir. Peki bu bilgilerle yazarın seçtiği şerhler arasındaki bağlantı ne derecededir? Yani seçilen on dört

¹ Sezai Engin, *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023).

² Sezai Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Talîkalar* (İstanbul: Endülüş Yayınları, 2019).

³ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*; İbn Battâl, *Şaḥîḥ-i Buḥârî* şerhi; İbn Abdilber, *et-Temhîd ve el-İstizkâr*; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *el-Müntekâ*; Mâzerî, *el-Mu’lim bi fevâidi Müslim*; Ebûbekir İbnü'l-Arabî, *‘Ârizatü'l-aḥvezi*; Kadî İyâz, *İkmâlü'l-Mu’lim*; Nevevî, *el-Minhâc*; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*; Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-cârî*; Kastallanî, *İrşâdü's-sârî*; Yûsufefendîzâde, *Necâhü'l-kârî*.

şerhin hangisi medrese müfredatında kendine yer bulmuştur? Konunun bilinen bir iki örneği dışında şerhlerin medrese programıyla ilgisini kurmak güç olduğundan yazar söz konusu bölümde ihtimaller üzerinden gitmektedir.

Yazar “Kaynak Tercihleri: Şerh Geleneğinde Ana/merkez/kurucu Metinler” başlığını verdiği birinci bölümde *üzerine şerh yazılan temel hadis metinlerine* ve bunların tercih edilme sebeplerine değinir. Şerh edilecek metnin tercihinde dönem, coğrafya, mezhep gibi unsurların önemli olduğunu belirten Engin, temel hadis kitaplarına olan ilginin arka planında hangi saiklerin olabileceği üzerine yoğunlaşır. Yazarın arkasına düştüğü soru önemli olmakla birlikte konuyu işleme tarzı okuyucu açısından bazı zorlukları ihtiva eder. Yazar konuyu ele aldığı on dört şerhin telif edilme tarihine göre -kronolojik olarak- işler. Yani önce Hattâbî'nin Buhârî (öl. 256/870) ve Ebû Dâvûd (öl. 275/889) şerhleri üzerinden *Şahîh*'e ve *Sünen*'e olan ilginin muhtemel sebeplerine dair çok kısa bir değerlendirme yapılır, daha sonra *Muvatta*'ya olan ilgi üzerine ve sebeplerine temas edilir, akabinde Müslim'e (öl. 261/875) yönelir. Bunu Tirmizî'nin (öl. 279/892) *Sünen*'i ve tekrardan *Şahîhayn* takip eder (s. 18-24). Konu kronolojik olarak değil de üzerine şerh yazılan temel bir hadis kitabı merkeze alınarak yapılabilir. Söz gelimi önce *Muvatta* ele alınıp, hangi sebeplerle ilgi gördüğü, hangi dönemlerde ve bölgelerde üzerine şerh yazıldığı kronolojik olarak işlense muhtemelen kitabın amacına daha iyi hizmet ederdi. Birinci bölümün başlığında kullanılan Şerh Geleneğinde *Ana/Merkez/Kurucu Metinler* ifadesi de muğlak kalmaktadır. Bölüm içerisinde üzerine şerh yazılan temel hadis kitaplarına değinilir ancak başlık şerh literatüründe merkezî bir yere sahip olan metinlerin işleneceği izlenimini verir. Yazar önce Hattâbî'nin Buhârî ve Ebû Dâvûd üzerine şerh yazma sebebini kestirmenin zor olduğunu söylese de ilerleyen satırlarda bu tercihin arka planına dair isabetli yorumlar yapar (s.18-9). Aslında bu tercihte hangi reflekslerin olduğunu belirlemek çok zor değildir. Birinci ihtimal -yazarın da değindiği gibi- Ebû Dâvûd'un râvisinin Hattâbî'nin hocası olmasıdır. İkincisi, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i Hattâbî'nin çokça yakındığı Ehl-i hadîs ve Ehl-i rey'in arasını bulma çabası için en uygun metinlerden biri olmasıdır.

Yazar Eyyûbî ve Memlükler dönemi Dimaşk çevresinde daha ziyade *Şahîhayn* üzerine şerh yazıldığını belirtir ve bu tercihlerde mezhebî bazı reflekslerin etkili olduğunu söyler. Daha sonra da Şafî ulemadan İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) ve Nevevî'nin (öl. 676/1277) tercihlerini Müslim'den yana kullandıklarına işaret eder (s. 23-4). Mezhebî etkiye dayalı tercih ifadesiyle tam olarak ne kastedildiği anlaşılmamaktadır. Yani bu ifadeden mezkûr her iki şârihin Şafî oldukları için Müslim'i tercih ettikleri veya İbn Receb'in (öl. 795/1393) Hanbelî olduğu için Buhârî'ye şerh yazdığı gibi bir anlam mı çıkarmak gerekecektir. Dipnottan anlaşıldığı kadarıyla bu “mezhebî etki” iddiasının kaynağı Selim Demirci'dir. Demirci, hicri 7. ve 8. asırda farklı mezhebe mensup birçok âlimin hadislerle yönelik çalışmalar yaptığından ve hadis kitaplarının fıkıh bakışıyla ele aldığından bahseder. Akabinde de bu dönemde yazılan şerhlerin neredeyse tümünün mezhep aidiyeti olan kimseler tarafından yazıldığını söyler.⁴ Yani mezhep mensubiyetiyle şerh edilecek metnin tercihi arasında bir ilgi kurul-

⁴ Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum: Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri* (İstanbul: İlem Yayınları, 2020) 120.

maz. Dahası eğer yazarın anladığı şekliyle Demirci böyle bir ilgi kuruyorsa onun değerlendirilmesi de tekrardan ele alınmalıdır. Dolayısıyla farklı yönde anlaşılmaya müsait bu ifade tashihe muhtaçtır. Bu dönemde yazılan şerhlerin birçoğunun Şâhihayn üzerine olması, kanaatimizce otoriteleriyle yakından ilgilidir.

“Şârih Figürü” üst başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, söz konusu on dört şârihin hoca-talebe ilişkileri, rihleleri, ilmî konumu, yaşadıkları coğrafya, varsa aldıkları idari ve eğitimsel görevlerine değinir ve bazen bunları şerh faaliyetleriyle ilişkilendirmeye çalışır. Her bir şârihin ilmî birikimine ve yeterliliğine vurgu yapan yazara göre şârihler, genelde alt yapıları sağlam, iyi yetişmiş, donanımlı kimselerdir. Şerh faaliyeti gibi zorlu bir görevi üstlenen âlimlerin bu özelliklere sahip olması oldukça doğaldır. Yazar da bunun farkında olacak ki aktardığı bilgilerin ulema sınıfı için şaşılacak bir durum olmadığını söyler (s. 52). Yine de yazarın bazı biyografik kayıtlara gereğinden fazla önem atfettiği izlenimi uyanır. Söz gelimi Şemsüddin b. el-Fahr el-Hanbelî'nin Nevevî'yi “hafız, imam gibi vasıflarla anması ve onun birçok ilimde söz sahibi” olduğunu belirtmesi yazar tarafından metne aktarılacak kadar önemli görülüş, Kutbuddin el-Yuninî'nin Nevevî için söylediği “döneminde ilim, vera ve ibadette eşi olmayan biriydi” ifadesi ise Engin'e göre Nevevî hakkındaki en kayda değer tanımdır (s. 42). Şârihlere ayrılan kısımlar arasında hacim olarak da farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela Molla Gürânî'ye tahsis edilen kısmın (s. 47-51) müellifin şerh faaliyetindeki etkisine oranla fazla olduğu söylenebilir. Buna karşın Kastallânî'ye birkaç satır ayrılmıştır (s.46-7).

“Şerhlerin isimlerindeki Tercihler” bölümü başlığından da anlaşılacağı üzere kitap isimlerindeki ifadelerin çözümlenmesi mahiyetindedir. Yazar, İbn Abdilber'in şerhlerine verdiği isimlerin sebep-i telif ve içerikleri hakkında ipuçları sunduğunu söylemekte ve yazarın *et-Temhîd* ismini vererek *Muvaṭṭa'*'nın hadislerinin anlaşılması ve yorumlanmasındaki zorlukları gidereceği düşüncesinde olduğunu belirtmektedir. Yazarın yorumu doğru olmakla beraber kuşatıcı değildir. Eserin tam adı *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd'* dir. İbn Abdilber şerhin ismine de yansıttığı üzere, temel amaçlarından biri de hadislerin isnad özellikleri açısından tetkik edilmesi ve munkatı rivayetlerin muttasıl tariklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Tabi ki yazar kitabın tam isminden ve *Temhîd*'in dikkat çektiğimiz yönünden haberdardır. Şerhlerin yazılış gerekçeleri bölümünde eserin bu yönüne yaptığı uzun bir alıntıyla da dikkat çeker. Ancak eser isimlerine dair müstakil başlık açıp şerhin muhtevasını da yansıtan tam adını kaydetmemesi eksiklidir. Nevevî şerhinin bilinen yaygın adıyla *el-Minhâc* olarak yorumlanması kabul edilebilir gözükse de eserin ismine dair tartışmalar ve son muhakkiklerinden Sîrsâvî'nin birçok yazmayı dikkate alarak tercih ettiği tam ismin de gündeme getirilmesi beklenirdi. Nitekim muhakkik şerhin tam adının “*Minhâcü'l-muhaddişîn ve sebîlü tâlibihî'l-muḥakkıkîn fi şerhi Şâhihi Ebi'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Ḳuşeyrî*” olduğunu ortaya koymuştur.⁵ Yazarın atıflarına bakılırsa Sîrsâvî tahkikini çalışmasının bir yerinde kullanmış, ancak şerhin tam ismine dair tartışmayı metnine taşımamıştır (s. 93).

⁵ Bu bilgi için Sîrsâvî'nin şerhe yazdığı giriş yazısına bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürrî Nevevî, *Minhâcü'l-muhaddişîn ve sebîlü tâlibihî'l-muḥakkıkîn fi şerhi Şâhihi Ebi'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Ḳuşeyrî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sîrsâvî (Dâru'l-Minhâc, 2020) 1/89-92.

“Şerhlerin Yayılımı” bölümü, şerhlerin okunurluğu ve farklı coğrafyalarda yayılımını göstermesi açısından önemli bir kısımdır. Hattabî'nin *Me'âlimü's-Sünen* adlı eserinin Sem'ânî'ye uzanan senedinin verildiği kısımda bazı yanlış okumalar ve şemada eksikler göze çarpar. Yazar, Sem'ânî'nin hocaları Mervezî, Ebû Nasr el-Kûfî ve Ebü'l-Fazl el-Mes'ûdî'den kitabın ilk bölümünü dinlediğini belirtir. Zikredilen bu bilgi ilk iki hocası için doğru görünse de Mes'ûdî'den kitabın hangi bölümünü dinlediği net değildir.⁶ Verilen şemada da Ebû Nasr el-Kûfî yerine yanlışlıkla Mervezi yazılmıştır (s. 110). Yazar ilerleyen satırlarda şerhin Dımaşk Câmii'nde bir halkası olan “Hanefî” fakihî Ebû Zekeriyya İbnü's-Sayrafi'nin (öl. 678/1279) rivayet ettiği kitaplar arasında yer almasından hareketle bölgede okutulduğunu belirtir (s. 111). İbnü's-Sayrafi muhtemelen yanlışlıkla Hanefî olarak kaydedilmiştir, kaynaklar onun Hanbelî olduğu hususunda ittifak halindedir.⁷

Şerh literatürünün araştırılmayı bekleyen mühim bir yönü de şârihlerin siyasi elitlerle/ümerâ ile ilişkisi ve onların himayesinin şerhlerin yazılmasına katkısıdır. Konuya müstakil bir bölüm ayıran yazar her ne kadar İbn Hacer ve Yûsufendizâde'nin Buhârî şerhleri dışında ümerâ ilgisiyle herhangi bir şerhi irtibatlandırarak veri bulamasa da şerhlerin bu çok yönlü ilişki ağlarına dikkat çekmesi itibarıyla kıymetli bir adım atmıştır. Aynı bölümün ikinci kısmı ise ulemanın söz konusu on dört şerhe dair övgü dolu ifadelerine ve değerlendirmelerine tahsis edilmiştir. Bu tarz değerlendirmeler söz konusu şerhlerin literatürdeki görünümünü takip etmek açısından faydalı olsa da birçok alıntı standart övgü dışında pek fazla bir şey söylemez. İbn Hallikân'ın Mâzerî'nin *el-Mu'lim*'i için “şerhân ceyyidân” (s. 141), Kâtip Çelebî'nin Nevevî'nin eseri için “mütevassıt” ve “müfid” (s. 141), Fındıklılı İsmet Efendî'nin *Necâhü'l-kârî* için “tahrîrâne bir şerh” (s. 147) şeklindeki nitelendirmesi bu minvalde örnek verilebilir.

Şerhlerin birbirine atıfları ve şârihler arası polemikler de yazarın peşinde olduğu sorulardan biridir. Herhangi bir literatürün gelişim seyrini takip edebilme noktasında özellikle geriye doğru atıflar oldukça önemli bir işlev görür. Yazarın da işaret ettiği gibi atıfların referans niteliğinde mi yoksa tenkit için mi olduğu hususu bu tür atıf takiplerinde dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Nevevî'nin atıflarıyla başlayan yazar, müellifin en fazla kullandığı şerhin Kâdî İyâz başta olmak üzere Müslim'in *Şahîh*'i üzerine yazılan şerhler olduğunu belirtir. Daha sonra bunun bir tercih mi yoksa mecburiyetten mi olduğu hususunun tartışmalı ve ihtimale açık olduğunu söylese de (s. 156) aslında bunun pek de tartışmalı bir durum olmadığı görülür. Müslim üzerine şerh yazan Nevevî'nin kaynakları doğal olarak *Şahîh* merkezli şerh çalışmalarıdır. Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) Hanefî hadis geleneğinde önemli bir yeri olan Aynî'ye (öl. 855/1451) neredeyse hiç başvurmaması yazar tarafından da ilginç karşılanmış olsa da arkasına pek düşülmemiştir (s.165). Bu da alanda çalışan araştırmacılar için bir soru olabilir.

⁶ Sem'ânî'nin ifadesi şu şekildedir “سمعت منه، ومن جملة ما حصل لي عنه: كتاب معالم السنن لأبي سليمان حمد بن محمد بن أحمد الخطابي، بروايته عن أبي الفضل الحزقي، بعضه بعضه” Muhtemelen bu ifadeden ilk kısmını dinlediği gibi bir anlam çıkmaz. Ebû Sa'd Abdulkerim Sem'ânî, *el-Müntehab min mu'cemi suyûhi's-Sem'ânî*, thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkadir (Riyâd: Dâru Âlemi'l-kütüb, 1996) 1458.

⁷ Ahmet Özel, “İbnü's-Sayrafi, Ebû Zekeriyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/200.

Şerh ve tedris faaliyeti arasındaki ilişkiye tahsis edilen bölüm de şerhlerin farklı bir yönüne temas etmesi hasebiyle çalışmanın dikkat çeken yönlerindedir. Gerek hadis gerekse İslamî ilimlerin diğer alanlarında göz ardı edilen bu ilişki birçok eserin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Söz gelimi hadis usulünün baş yapıtı olan İbnü's-Salâh'ın 'Ulûmu'l-ḥadîs'i Eşrefiyye Dârülhadisi'ne şeyh olarak tayin edilmesiyle yakından ilgilidir. Nitekim bu meşhur eser derslerde talebelere imla ettirilmek suretiyle oluşturulmuştur. Tedris faaliyeti ve şerh arasındaki ilişkinin bilinen en iyi örneği hiç kuşkusuz İbn Hacer'in *Fethü'l-bârî*'sidir. Şerhin yazımında öğrencilerinin üstlendiği rol ehlinin malumudur. Ancak Engin bu bölümü daha ziyade şerhin medrese müfredatına dahil olması/derslerde okutulması açısından inceler. Şerhlerin medreselerde okutulması üzerine yoğunlaşmış olması, veri bulmada yazarın elini biraz zorlaştırmıştır. Zira kendisi de hadis şerhlerine medrese müfredatında rastlanmadığını ve derslerde takip edildiğine dair bilgi olmadığını itiraf eder (s. 173). Haliyle bu bölümde daha ziyade ihtimaller üzerinde durur ve kesin bir şey söylemez. Ayrıca odak noktası şerhlerin medrese müfredatındaki yeri olunca, tedris-telif faaliyetine dair güzel bir örnek olan Mâzerî'nin *Mu'lim*'i bu bölümde zikredilmez. Halbuki onun eseri de varlığını çalşkan bir talebe grubuyla yapılan okumalara/kıraatlere borçludur.

Eserdeki kaynak kullanımına da değinmek gerekir. Şerh ve haşiye konusuna hayli mesai harcayan yazarın şerh alanında telif edilen modern çalışmaların birçoğunu kullandığı ve ilgili yerlerde atıflar yaptığı görülse de yakın tarihli ve benzer sorular çerçevesinde şerhleri inceleyen birkaç çalışmanın izine rastlanmaz. Joel Blecher'in muhtelif sorularıyla şerh faaliyetinin düşünülenden farklı bir uğraş olduğunu ortaya koyduğu *Said the Prophet of God Hadith Commentary across a Millennium* adlı eserine atıf yapılması beklenirdi.⁸ Mustafa Macit Karagözoğlu'nun editörlüğünde çıkan *Hadis Şerh Literatürü I*⁹ ve *Hadis Şerh Literatürü II*¹⁰ de şerhleri farklı yönleriyle ele alması hasebiyle atfı hak etmektedir.

Yazar'ın klasik ve çağdaş dönem müelliflerden yaptığı bazı alıntılar, birebir nakillerin ve görsellerin yerinde ve gerekli olup olmadığı hususu tartışılabilir. Örneğin şârih biyografilerine tahsis edilen ikinci bölümde şöyle ifadelerle tesadüf edilir: Hattâbî için "şâhibu fikhin ve ḥadîsin ve me'ânin ve ğarîbin ve şî'rin" (s. 30), İbnü'l-Arabî için, "ḥiṭâmu 'ulemâi'l-Endelüs, âḥiru eimmetihâ ve huffâzihâ ve "aḥadü'l-a'lâm" (s. 38), Aynî için (Leknevî'den naklen) "'ârifen bi'l-ʿarabiyye ve t-taşrif ve ḥâfizen li'lüġatin" (s. 45). Bu ifadelerde hususî bir vurgu yoksa birebir transkripsiyon edilerek metne taşınması okumayı zorlaştırır. Bazen alıntı yapılan kısımların metnin ilgili bölümü için pek de önemli olmadığı veya bilinen bir husus olduğu da söylenebilir. Mesela Kasım Zaman'dan aktarılan "hadis şerhleri İslam'ın kurucu kaynaklarından biri olan hadislerin anlamını açıklamanın aracıydı" bunlardan biridir (s. 55). Çalışmada kullanılan bazı görsellerin işlevi ve gerekliliği de sorgulanmalıdır. Söz gelimi Hattâbî'nin doğup vefat ettiği Leşkerġâh'tan bir camii fotoğrafı (s. 31, Resim 2.), bugünkü Belensiye (s. 32, Resim 3.), Eşrefiyye Darulhadis'inin giriş kapısı (s. 41, Resim 7.),

⁸ Joel Blecher, *Said the Prophet of God Hadith Commentary across a Millennium* (Oakland: University of California Press, 2018).

⁹ Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü I* (İstanbul:M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020).

¹⁰ Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü II* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

günümüz Lizbon (s. 85, Resim 17.), Sebte'nin (Ceuta) genel bir görünüşü (s. 91, Resim 23.). Görsellerin konuyu okuyucunun zihninde daha anlaşılır kılma amacına matuf kullanıldığı düşünüldüğünde bunların gerekli olup olmadığı tartışmaya açıktır.

Serbest bir üslup ve anlaşılır bir dilin hakim olduğu çalışmadaki bazı ifadelerin kullanımını dikkat çeker. “Hoca networkü” (s. 36), “ilmî networkü” (s. 33), “Akademik alt yapısı” (s. 30), “akademik gelişim” (s. 33), “bilimsel gelişme” (s. 34), “bilimsel hareketlilik” (s. 93), “akademik bir sâik (s. 55)”. Klasik dönem söz konusu olduğunda yaygın olmayan bu tabirler üzerine tekrardan düşünülebilir.

Eserde râvi/eser adı okuması ve yazımındaki yanlışlarının azlığı iyi bir son okumaya tabi tutulduğunu gösterse de her çalışmada olduğu gibi gözden kaçan bazı noktalar vardır. Bunların bazılarında yazım yanlışları diğerlerinde de kullanım birliği olmaması dikkat çeker. Tilimsânî, “Tilemsânî” (s. 21) Ebû Muhammed b. Attâb, “Ebû Muhammed Attâb” (s. 39) İbn Tağrîberdî, “İbn Tağrîberdî” (s. 42), Sefâkûsî, “Sefâkûsî” (s. 112) şeklinde yanlış yazılmıştır. Râvi ismi ilk kaydedildiği yerde nisbede “el” takısı kullanılırken daha sonra sadece nisbeye atıf yapıldığında “el” takısı olmaksızın yazılması standart bir uygulama olabilir. Örneğin “el-Bâcî” (s. 35) Bâcî, eş-Şâvî (s. 64) Şâvî şeklinde yazılmalıdır.

Hadis şerhlerinin hikayesi üzerine yoğunlaşan bu eser, şerh literatürünün muhtelif bakış açılarıyla incelendiğinde günümüz okuruna çok şey söyleyeceğini kanıtlar. Haliyle Engin'in yeni çalışmasının akademide şerh üzerine var olan ilgiye katkı sunacağı söylenebilir. Bununla birlikte benzer sorular etrafında şerh faaliyetini inceleyen güncel çalışmalarla irtibat kurması da çalışmanın niteliğini artıracaktır.

Kaynakça

- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum: Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*. İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Engin, Sezai. *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Engin, Sezai. *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek: Hadis Şerhlerinin Hikâyesi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2023.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü'l-muḥaddişîn ve sebîlü tâlîbîhi'l-muḥakkîkîn fî Şerhi Şaḥîhi Ebi'l-Ḥüseyn Müslim b. el-Ḥaccâc el-Kuşeyrî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî. Dâru'l-Minhâc, 2020.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim. *el-Müntehab min mu'cemi şuyûḥî's-Sem'ânî*. thk. Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkadir. Riyâd: Dâru Âlemi'l-kütüb, 1996.
- Özel, Ahmet. "İbnü's-Sayrafî, Ebû Zekeriyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/200. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.